

Klaudia Koczur-Lejk
<http://orcid.org/0000-0002-6395-6128>
Uniwersytet Szczeciński
klaudia.koczur-lejk@usz.edu.pl
DOI: 10.35765/pk.2023.430402.22

Strój w czeskim piśmiennictwie parenetycznym XVI i XVII wieku

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest zaprezentowanie poglądów czeskich kaznodziejów i moralistów XVI i XVII wieku na temat ówczesnych strojów. Na kartach swoich dzieł autorzy krytykowali nadmierną dbałość Czechów o wygląd zewnętrzny, którą interpretowali jako przejaw pychy i próżności. Nie zgadzali się na burzenie istniejących schematów i obowiązujących zasad dotyczących stroju. Wyrażali przekonanie, że każdy człowiek powinien być ubrany zgodnie ze swoim miejscem w społeczeństwie. Piętnowali naśladowanie zagranicznych mód, ponieważ widzieli w tym zagrożenie dla czeskiej tożsamości narodowej. Szczególnie dużo miejsca w dziełach parenetycznych poświęcano strojom niewiast. Moralisci podkreślali, że kobieta wystrojona silniej działa na mężczyzn i ułatwia im popełnianie grzechu zmysłowości. Omawiane pisma parenetyczne miały charakter motywacyjny, służyły kształtowaniu pożądanych postaw i zachowań.

SŁOWA KLUCZE: strój, ubiór, grzech, czeskie piśmiennictwo parenetyczne XVI i XVII wieku

ABSTRACT

Costume in the Czech Parenetic Literature of the 16th and 17th Centuries

The aim of the article is to present the views of Czech preachers and moralists of the 16th and 17th centuries regarding the costumes of that time. In their works, the authors criticized the excessive care of the Czechs about the appearance, which they interpreted as a sign of pride and vanity. They did not agree to the demolition of existing patterns and rules regarding dress. They expressed the belief that each person should be dressed in accordance with his or her place in society. They stigmatized the imitation of foreign fashions because they saw it as a threat to Czech national identity. Particularly much space in parenetic works was devoted to women's costumes. Moralists emphasized that a woman dressed up had a stronger effect on men and made it easier

Sugerowane cytowanie: Koczur-Lejk, K. (2023). Strój w czeskim piśmiennictwie parenetycznym XVI i XVII wieku. © ⓘ *Perspektywy Kultury*, 4/2(43), ss. 349–363. DOI: 10.35765/pk.2023.430402.22

Nadesłano: 12.07.2023

Zaakceptowano: 28.10.2023

for them to commit the sin of sensuality. The parenetic writings in question were motivational in nature, serving to shape desirable attitudes and behavior.

KEYWORDS: costume, clothing, sin, Czech parenetic literature of the 16th and 17th centuries

Strój od wieków określał indywidualność człowieka i mówił o jego osobowości. W każdym okresie dziejów stanowił dla jednostki okazję do wyrażenia siebie i zaprezentowania swojej pozycji w społeczeństwie. Stał się znakiem rozpoznawczym przedstawicieli różnych profesji (lekarzy, prawników, duchownych), ale również wyznacznikiem osób wykluczonych ze społeczności (kobiet lekkich obyczajów, Żydów). W swojej formie luksusowej był przejawem nieskrępowanej fantazji, dziełem sztuki, doskonałym produktem rzemieślniczym. Zawsze odzwierciedlał ideały epoki, wyobrażenia o pięknie ludzkiego ciała i estetyce w ogóle, a jego artystyczne ujęcie korespondowało z aktualnymi stylami sztuki (Nachtmannová, 2016b).

W silnie zhierarchizowanych społeczeństwach europejskich XVI oraz XVII wieku funkcja i znaczenie ubioru były ogromne i mocno zakorzenione w ludzkiej mentalności. Według Hanny Dziechcińskiej:

Strój (...) był wręcz symbolem tego, co dostrzegalne i zewnętrzne, najbardziej może wymownym składnikiem ówczesnej kultury wyglądown, w której tak silnie tkwił człowiek renesansu i baroku (Dziechcińska, 1996, s. 11).

Każda grupa społeczna miała ustalone dla siebie odpowiednie odzienie, kostium wskazujący na urodzenie. Przywdziewanie stroju przynależnego do innej warstwy traktowano jako przejaw wybujałej ambicji. Z kolei w obrębie jednej klasy noszenie podobnych ubiorów podkreślało poczucie tożsamości i przynależności do tego samego kręgu społecznego. Był to zatem ważny czynnik integrujący wspólnotę. Luksusowy strój szlachcica i jego świty wskazywał na niemal nieograniczony dostęp do bogactwa czy to ze względu na drogocenny materiał, pracołłonne hafty, czy też kosztowne ozdoby (złote klejnoty, kamienie szlachetne i perły jako część ubioru). A zatem odzież poza manifestacją pozycji dostarczała również informacji o zamożności właściciela, a dowodem tego są zachowane inwentarze notarialne, które uwzględniają zasoby garderoby osób należących do dawnej elity¹. Ponadto kunsztowny strój świadczył o wyrafinowanym guście jego posiadacza, znajomości nowinek modowych i dojrzałym poczuciu estetyki. Kształtował sylwetkę zgodnie z ówczesnymi

1 Zob. m.in. opis części odzieży i elementów biżuterii wyszczególnionych w inwentarzu czeskiej szlachcianki Polyxeny z *Házmburka* (Lukášová, 2016).

standardami, a ubrany według nich człowiek stawał się ucieleśnieniem ideału piękna, toteż wyjątkowość ludzi modnie ubranych była oczywista, nie potrzebowano osobistego kontaktu, aby to potwierdzić. Strój budził podziw i zazdrość, ale jednocześnie jako znak wyższej hierarchii społecznej dla ludzi z uboższych warstw stanowił wzór, który naśladowali, by w ten sposób choć pozornie osiągnąć awans społeczny (Dziechcińska, 1996; Nachtmannová, 2016a).

W Czechach XVI i XVII wieku autorzy pism moralnych na kartach swoich dzieł krytykowali powszechną skłonność znacznej części współobywateli do wykraczania strojem poza swój stan. Oburzała ich zarówno unifikacja mody niepozwalająca na identyfikację przedstawicieli danej grupy społecznej, jak również związane z ubiorem marnotrawstwo i rozrzutność. Mikuláš Krupěhorský ubolewał:

Již nyní nepoznáš, kdo jest řemeslník, žák, voják, zeman, též která jest služebná dívka, městská dcera, nebo skoro zemanka. Nebo co sedlák na měšťanu vidí, to chce mít; měšťan chce také zemanu roveň býti. Och jaký náklad na oděvu lidé činí² (Krupěhorský, 1612, k. E7).

Bartłomiej Paprocki, polski emigrant przebywający i tworzący na ziemiach czeskich, pouczał czytelników, że każdy człowiek powinien znać swoje miejsce w społeczeństwie i wystrzegać się udawania kogoś, kim w rzeczywistości nie jest. Jak pisał:

V strojeni šatův to zachovat náleží, aby se varoval všeliké takové ozdoby, kteráž na osobu tvou nesluší. (...) Nečtiš se žádný tím, čím nejsi, jsi-li stavu panského, nevypínej se nad stav tvůj, jsi-li stavu rytířského, hled svého povolání, jsi-li kupec neb řemeslník, pamatuj na práci tvou a nebezpečnoství, kteréž míváš při dostávání koupí, jsi-li kněz i ty pamatuj na povinnost tvou a na přísloví ono: oděv zevnitř svědčí, o čem uvnitř máte péči (Paprocký, 1602, k. D4-D4 verso).

Moralisci zdecydowanie opowiadali się za podtrzymaniem istniejących różnic w ubiorach akcentujących nierówności stanowe i/lub zawodowe. Jednocześnie piętnowali przesadną troskę czeskiego społeczeństwa o modny wygląd. Przekonywali, że podobnie jak inne rzeczy doczesne, strój jest dobrem nietrwałym i przemijalnym, które oddala człowieka od Boga. Należy więc skupić się wyłącznie na funkcji użytkowej ubioru, a swe myśli skierować w stronę zbawienia własnej duszy. W czeskim

2 Dla przykładów ze starodruków zastosowano transkrypcję na podstawie reguł sformułowanych w pracy *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti* (Štovićek, 2002).

przekładzie dzieła średniowiecznego hiszpańskiego franciszkanina Diega de Estella katolicki ksiądz Adam z Vinoře doradzał:

Dosti bude služebníkú Božímu na prostém a obecném oděvu, tak jakž na který stav náleží. Varuj se všeliké všetečnosti: nebo znamení jest, že málo dbáš o věci vnitřní, když se tak velice zaneprazdňuješ v věcech zevnitřních. (...) Abychom rozuměli, že těmi marnostmi Bůh rozhněván bývá. Žádný pak nevymejšlej nového kroje, ale boj se přísného Soudu Božího (Adam z Vinoře, 1589, k. E2).

Autorzy pism parenetycznych wyraźnie podkreślali dychotomię między zewnętrznym pięknem człowieka a wewnętrzną brzydotą jego duszy. Kontrast ten pokazywano w nawiązaniu do Ewangelii św. Mateusza o „grobach pobielanych” (Mt 23,27), jak w dziele Šimona Lomnickiego: „Medle, co jest člověk drahými šaty ozdobený, jedině hrob v ně zbilény, vnitř pak nečistoty plný” (Lomnický, 1615, s. 51). Moraliści odwoływali się również do biblijnego toposu ciała, które powstało z prochu i w proch się obróci. Przywoływane przez nich obrazy degradacji ziemskiej powłoki człowieka wraz z wytwornym strojem i biżuterią miały ukazać znikomość życia i ulotność dóbr doczesnych. Sugestywny opis rozkładu zwłok przyodzianych w kosztowności zawarł w swoim dziele Paprocki:

(...) drahý oděv hnije v hlíně, zlato a drahé kamení smradí se v blátě, důstojenství a mocnost v prachu, čest a sláva, zle a nepoctivě leží v popeli, nebo člověk i nejpěknější i nejohydnější, nic jiného není jednom popel, hlína, prach a bláto (Paprocký, 1601, k. D).

Nadmierna dbałość o powierzchowność była przez autorów czeskich jednoznacznie łączona z grzechem pychy, który nazywali w nawiązaniu do Pisma św. źródłem wszystkich innych nieprawości i definiowali jako wystąpienie przeciw woli Boga (Želetavský, 1588, B v.).

W anonimowym dialogu *Rozmlouvání člověka stavu rytířského s pánem jeho milosti* jeden z rozmówców narzeka:

K tudy to jde, jakož o tom napřed málo nětco dotčeno jest, totiž skrze naše veliké lakomství a nesmírnou, kteráž se nyní ve všech stavích rozmohla pýcha. Pohleďte na stav panskéj, rytířský a městský, ba i na ten lid sedlský. Stav náš i my sami jakých pokrmů a oděvů rozličných po vlasku. Při tom co jen na jeho milosti Královské Pánu našem i na Knížatech uhlédáme i ty aksamitové střevíce mítí musíme (Rozmlouvání, 1604, k. A6).

W drugiej połowie XVI wieku moda włoska rozprzestrzeniająca się w Czechach za pośrednictwem niemieckim zaczęła być wypierana przez

modę hiszpańską, która pod koniec stulecia opanowała Europę od Morza Śródziemnego po Bałtyk i Anglię. O ile moda włoska była wytworem cywilizacji miejskiej, modę hiszpańską wykreowała kultura dworska, a styl ubierania pochodzący z Półwyspu Iberyjskiego dominował jeszcze przez wiele lat w wieku XVII (Štěpánek, 2016). Jednak w Czechach, jak zauważyła Milena Hajná, moda hiszpańska nigdy nie zyskała absolutnej przewagi. W zapisach inwentarzowych zarówno szlachty katolickiej, jak i protestanckiej znajdują się informacje nie tylko o ubiorach szytych na wzór hiszpański, ale także niemiecki, węgierski, włoski. Świadczy to o tym, że w Królestwie Czeskim panowała różnorodność i zmienność krojów modowych. Prawdopodobnie miały na to wpływ dwa czynniki – położenie geograficzne i pozycja Pragi, która jako stolica Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i siedziba cesarza była metropolią kosmopolityczną. Wielość form i detali ubiorów, jakie występowały wówczas w Pradze, wiązała się również ze stałym przybywaniem do miasta licznych obcokrajowców. Następną z mód – francuska, która była luźniejsza i wygodniejsza do noszenia na co dzień – zaczęła triumfować na ziemiach czeskich tak, jak w innych krajach europejskich, w czasie wojny trzydziestoletniej (Hajná, 2016).

Kolejne zmieniające się mody były chętnie naśladowane przez Czechów, co wzbudzało ogromne niezadowolenie zarówno duchownych, jak i świeckich moralistów, którzy poza argumentami religijnymi próbowali wpłynąć na społeczeństwo, odwołując się do wartości narodowych. Przekonywali rodaków, że bezrefleksyjne kopiowanie cudzoziemskich strojów wypierających tradycyjny ubiór czeski oznacza brak szacunku dla rodzimej tradycji i zagraża czeskiej tożsamości. Jednym z krytyków przyjmowania obcych trendów był kaznodzieja luterański Martin Philadelphus Zámorský. W swojej *Postylli* podał przykłady narodów, które są dumne z własnych strojów, zaś obyczaj „małpowania” innych określił jako typowo czeską właściwość:

Cizokrajností při oděvu se varujme a vopicemi se nedělejme, co na cizozemcích uhlídáme, hned se také do toho neoblačejme. Kdož pak pod nebem národu není, aby se v oděvu častěji měnil a potvořil, jako my Čechové, zvláště ženské pohlaví. Uhři, Poláci, Turci a jiní národové, svého vlastního starodávno zvyklého kroje užívají. Milí pak Čechové po vlásku, francouzsku, španělsku merhují a ladrují se, zvláště pak ženy v zavítí, v obojích, v premování sukni, více k ochechulím mořským než k ženám křesťanským podobné se činí. Místo zavítí div sobě pávových dlouhých peří nepřipínají. Také i panny a děvečky služebné za vrkoče se stydíce, hlavy sobě divně obalují, až již v Čechách skoro nerozeznáš nevdané od vdané. A protož není divu, že se nám jiní národové posmívají. Neb na nás popíčí bláznovství spatřují. Jako se tehdy cizokrajným oděvem nemáme

Čechové potvořiti a svých přirozených ctnosti na sobě zakrývati: tak o poctivý slušný oděv, jako i o jiné potřeby k Otcí Nebeskému důvěrnost míti máme (Zámorský, 1592, s. 872).

Wybitny czeski humanista Daniel Adam z Veleslavína w dokonanym przez siebie przekładzie dzieła Georga Lauterbecka zwracał uwagę na niebezpieczeństwo, jakie niesie ze sobą przyjmowanie obcych wzorów. Wyrażał obawę o przyszłość nie tylko narodu, ale i języka czeskiego, dlatego przestrzegał:

Nebo když se všickni vesměs zvlašíme a netoliko kroje šatův, ale i obyčej mravův a jazyk cizích národův na sebe přijmeme, kam se pak děje víra, čest, sprostnost a upřímnost česká, o níž mnohé slavné pamětí nejednou slycháme i čítáme. Obávati se v pravdě, aby po malých časích pravý a přirozený Čech, nebyl tak vzáctný, tak divný na mostě pražském, jako jelen s zlatými rohy, vedle starého předků našich prorocství. Kdo rozum má a z přítomných věci o budoucích souditi může, ten výborně vidí, k čemu se hrabe (Lauterbeck, 1584, s. 561–562).

Podobne zagrożenie związane z naśladownictwem strojów innych narodów dostrzegł Jan Kocín z Kocínetu, który pisał:

Mnozí jsme se zajisté zvlašili, na větším díle pak zšpanělili a poturčili. Pán Bůh všemohoucí uchovej, abychom snad pod jhem a břemenem cizích národů úpěti nemusili, jichžto kraj a oděv více k ohavě své, nežli k ozdobe sobě sme zvolili a na sebe vzali (Kocín, 2009, s. 297).

Moda stanowiła nieodłączną część świata czeskich kobiet XVI i XVII wieku. Przedstawicielki płci pięknej dążyły do podobania się mężczyznom przez swój wygląd i w tym celu przyozdabiały się efektownymi strojami, obuwaniem oraz biżuterią, a także stosowały zabiegi upiększające, jak: farbowanie włosów, malowanie twarzy czy wybielanie skóry. Jednak wszystkie te starania niewiast, służące zwiększeniu ich atrakcyjności, były przedmiotem ostrej krytyki moralistów³ (Koczur-Lejch, 2017).

3 Zamiłowanie kobiet do strojów i makijażu było od najdawniejszych czasów przedmiotem krytyki mężczyzn. Na słabość niewiast do ozdób i skłonność do przesady w poprawianiu urody skarżyli się i próbowali ją ukrócić autorzy starożytni, Ojcowie Kościoła i różni wczesnochrześcijańscy moralisci (Łukaszewicz-Chantry, 2014, s. 46–51; Małunowiczówna, 1969). Na ziemiach czeskich przepych i próżność kobiet przejawiającą się w noszeniu drogich strojów, ozdobnych nakryć głowy i biżuterii krytykował prekursor husytyzmu Konrad Waldhauser i nazywany „ojcem czeskiej reformacji” Jan Milíč z Kromieryża. Nadmierną troskę o wygląd zewnętrzny piętnowali również czolowi czescy kaznodzieje XIV i XV wieku: Tomáš Štítý ze Štítého, Jan Hus, Jan Rokycana, Petr Chelčický. Wszyscy oni w czarnych barwach

Jak pisał Šimon Lomnický, kobieta nadmiernie się strojąca grzeszy poczwórnice. Po pierwsze, wyrządza szkodę własnej duszy, ponieważ pochłonięta jest sprawami toalety i nie myśli o Bogu: „čím více se tělo zevnitř ozdobuje a okrašluje, tím více se duše ohyžďuje a poskvrňuje” (Lomnický, 1615, s. 61). Po drugie, sprzeniewierza się Chrystusowi: „kterákoliv žena, skrze ozdobu svého těla zvábí někoho ku požádání sebe, tedy jeden oud od těla Kristova odtíná a odcizuje, znovu krev jeho vylévá a jej křižuje” (Lomnický, 1615, s. 61–62). Po trzecie, występuje przeciw Aniołom, Maryi i wszystkim świętym: „je zbavuje té radosti, kterouž měli v obrácení toho hříšníka a ta jistá žena, skrz krásu a ozdobu svou k hříchu ho zvábila a k té zlé žádosti” (Lomnický, 1615, s. 62). I wreszcie po czwarte, jej postępowanie jest sprzeczne z miłością bliźniego: „je nakažení bratří svých, když kteréhokoli člověka skrze svou okrasu přivozuje k hříchu” (Lomnický, 1615, s. 64).

Moralisci twierdzili, że niewiasta, która przesadnie dba o atrakcyjny wygląd zewnętrzny, wzbudza pożądanie u mężczyzn i powoduje zgubę ich duszy, choćby sama była wolna od poruszeń zmysłowych. Havel Žalanský-Phaëton oskarżał panny przyozdabiające się biżuterią o świadomą deprawację bezbronnych kawalerów:

Když ty se nádherně šperkuješ a po ulici jdouc zdvorna sobě vyšlapuješ, zdali oči mláďenců na se neobracíš a nevábíš? Nebo je, aby po tobě vydýchali, za sebou táhneš, zlé žádosti krmíš a příčinu k hřešení naskytuješ, a byt sama nehynula, jiné však k zahynutí vedeš a hledícím na se jedu a meče podáváš (Žalanský, 2009, 501).

Duchowni Jednoty Braci Czeskich wskazówki dotyczące odpowiedniego stroju kierowali do panien w wierszowanych poradnikach zawierających zbiór zasad etycznych. Jiří Strejc Zábřežský, posiłkując się starym czeskim przysłowiem ludowym, pouczał dziewczęta, że wygląd świadczy o człowieku. Doradzał więc rozważę, pokorę i umiarkowanie w doborze ubioru:

Všickniť lidé tomu věří,
že znají ptaka po peří,
protož každý v své mladosti
ostříhej i v tom slušnosti:
nemiluj šatů nádherných,
cizích kroju neobecných.

przedstawiali cierpienia, jakich doświadczać będą niewiasty, które występują przeciw Bogu, by uczynić się piękniejszymi, niż Stwórca chciał je mieć (Kolářová-Císařová, 1915; Zíbrt, 1892; Winter, 1893; Winter, 1913).

Hleď v to prostředku mírného
K svému místu příslušného,
Co tvá vlast, tvůj stav přináší,
to tobě nejlépe sluší.
Poctivě se přiodívej,
Pýchy při všem se vystříhej.
Oděvu příliš krátkého,
Krojem, barvů potvorného,
Mívati stud milujícím
nesluší, leč snad opicím (Císařová-Kolářová i Čapek, 1940, s. 17–18).

Adam Šturm z Hranic poučzal z koleí, že najistotniejsze jest, by dziewczyna podobala się Bogu, a nie ludziom, dlatego powinna dbać o swoje wnętrze, a w kwestii ubioru kierować się zasadą złotego środka:

V oděvě měj se prostředně,
ne potupně, ne nádherně.
Na křtalty zbytečně nedbej,
aniž nových krojů hledej.
zvláště pak šatů oplzlých,
nad poctivost vykrojených,
s řezáním neb přemováním,
rozličným potvořováním,
hleď na sebe nejednati,
světu se v tom nerovnati (Císařová-Kolářová i Čapek, 1940, s. 110–111).

Dla autorów czeskich zaspokojenie požądania zmysłowego było dozwolone wyłącznie w małżeństwie. Lomnický za jedyny powód strojenia się niewiast uznał chęć podobania się własnemu mężowi, aby odwieść go od myśli o innej kobiecie i cudzołóstwie:

Toto pak máme při tom znamenitě věděti a tuto vejmínku míti, že žena a manželka poctivá, jsoucí v manželství postavená, může slušně a náležitě se ozdobiti, a všelijak příčinu k tomu dáti, aby se manželu svému líbila a příčinou toho svou nešvarnosti nebyla, aby on na děvečku, neb nikterou jinou ženu nemysli, a příčinou její cizoložství se nedopustil (Lomnický, 1615, s. 67–68).

Podobnie wypowiedział się Kocín. Według niego żona musi dbać o siebie, żeby męża nie kusily inne kobiety. Nie może być zaniedbana, ale także nie powinna chodzić ubrana jak ładacznica, ponieważ przyzwyczai go do znajdowania przyjemności w wyglądzie, jakim wyróżniają się nierządnicze:

Protož rozumná žena své práce pěkně, pořádně, čistotně, živě, čerstvě a neospale vykonává. Pracuje-li o čem v domě a k tomu buď vody aneb ohně potřebuje, nechodí po domě ušoupaná a ukálená jako svině, rozprostovlaštěná jako příšera, odhalená i obnažená jako nevěstka (Kocín, 2009, s. 291).

W rozważaniach českich moralistůw na temat stroju nawiązywano do grzechu pierworodnego, w wyniku którego Adam i Ewa zawstydzili się z powodu swojej nagości i zaczęli ją osłaniać. Zwracano uwagę na funkcjonalność ubrania, stworzonego w celu ochrony ciała przed warunkami atmosferycznymi, a nie dla ozdoby:

Nebo počátek roucha odkud jest? Z hřicha. Za příčinou hřicha ono prvním rodičům jest po pádu dáno. Oni zajisté nazí k obrazu Božímu od Boha stvoření byli, a dokud ten obraz Boží měli, neměli, zač by se styděti, neměli, co by přikrývali. (...) Ale když zhřešili, již mrzkost svou znáti začali, oči jejich se otevřely, že jsou nazí, poznali, za tu nahotu se styděli, pročž sobě věníky strojili. Skrze hřích také zimu, horko, déšť, bouře na se uvedli. Pročž roucha potřebovali, jimiž netoliko částky těla stydké přikryli, ale i před zimou hájili (Žalanský, 2009, s. 525).

Autorzy piętnowali przywiązanie niewiast do strojów i biżuterii, twierdząc, że Bóg dał ludziom prawo do korzystania z dóbr ziemskich, ale tylko w granicach istotnych potrzeb. Tłumaczyli, że jest rzeczą nienaturalną, aby człowiek żył zbyt kownie, podczas gdy wielu cierpi niedostatek (Małunowiczówna, 1969, s. 99). Do tej kwestii związanej z chrześcijańską miłością bliźniego odwoływano się niejednokrotnie w celu poruszenia serc i sumień strojących się bez opamiętania kobiet:

Ruší se tu zákon lásky, když se to na pejchu vynakládá, což se chudým dáti má. (...) Toť byl hřích onoho bohatce, kterýž, když každého dne skvostně hodoval, skvostně se odíval, Lazara, u vrat svých ležícího a hladovitého, pyšně zanedbal (Žalanský, 2009, s. 525).

Moralisci argumentowali również, że sam Chrystus wybrał życie w ubóstwie, więc kto chce się do niego zbliżyć, powinien przyozdobić się w cnotę, nie w szaty:

On též z roucha svlečen a n kříži nahý přibit býti chtěl, aby nás zásluhou nevinnosti své přiodil, aby nám zásluhou nahoty své roucho to svadební připravil, kteréž by nás samé Otcí vzácné činilo. Jaké tedy jest to bláznovství pejchou šatstva nahoty Kristové zásluhu vyprazdňovati? Nebo ti kteří praví, že se zásluze nahého, na kříži visícího Krista důvěří, spíšejší

Krista v posměchu mají, když se v rouchu skvostném, k pejše a chlipnosti způsobeném vynášejí (Žalanský, 2009, s. 524–525).

W literaturze parenetycznej pouczano kobiety, że suknia nie może być zbyt krótka i przezroczysta, ponieważ uwydatnia kształty, a to prowadzi do pohańbienia ciała (Císařová- Kolářová, 1942, s. 181). Bezúżyteczne zdaniem autorów były też długie powłóczyste, wlokące się po ziemi suknie wykonane z dużej ilości materiału: „Aneb zase, že sobě neničky ženy oblíbily cizí nové kroje a nesou sukně s dlouhými vocasy, které se za nimi po zemi vlekou, až jim to nesluší” (Lomnický, 1597, k. XLII–XLIII).

Lomnický porównał ciągnący się po ziemi tren do ogona, na którym mógł odpocząć diabeł: „Jest se v pravdě obávati, aby ďábel na takových ocasích jejich nejezdil a neodpočíval a místo kár svých neužíval” (Lomnický, 1597, k. XLIII)⁴.

Motyw diabła był wykorzystywany przez moralistów jako mocny środek perswazyjny. Autorzy wskazywali na związek niewiast nadmiernie wystrojonych z siłami piekielnymi, aby wzbudzić w kobietach uczucie strachu przed wiecznym potępieniem: „A protož žena jedna každá tak přistrojená jest domem všech ďáblův pekelných” (Paprocký, 1602, k. C3).

Moraliści pouczali czytelniczki, że skromny ubiór i wstydlivość wydobywa piękno kobiety, zaś wszelkie ozdobne stroje i biżuteria są nośnikami zła. Nie przysparzają one niewiastom splendoru, a wręcz przeciwnie – wskazują jedynie na ich próżność i lekkomyślność. W ten sposób elegantka osiąga skutek wręcz odwrotny, niż pragnie – zamiast podziwu jest wyszydzana. Takie zalecenia formułował dla płci żeńskiej Jan Štelcar Želetavský:

Panny žádnými šaty lepší poctěny a více ozdobeny býti nemohou, jako rouchem prostým a poctivým a studem a že zlatem, hedvábím, perlami a drahým kamením spíše ohyzdnější a šerednější bývají, nežli ozdobnější a krásnější. Nebo zbytečnost a nádhernost roucha pronáší a ukazuje lehkost srdce, mysl nemírnou a příčinu dává těm jenž to vidí více ke zlému podezření o panně, nežli aby o ní poctivě smýšleli a mluvili. (...) To jest: oděv náležitý, slušný a sprostný přidává člověku poctivosti a vážnosti, ale ženský nádherný a zbytečný, ne tak ozdobuje tělo, jako odkrývá lehkost a nevážnost myslí (Želetavský, 1588, k. B4–B4 v.).

Autorzy usiłowali przekonać, że o pięknie kobiety decydują wyłącznie zalety jej charakteru, nie zaś przesadna dbałość o ubiór i ozdoby:

4 Motyw diabła podróżującego na „ogonach” kobiecych sukien był popularny w piśmiennictwie czeskim, ale również w literaturze polskiej (Ryba, 2007).

Krásnou ji pak činí to, což jí poctivosti přidává. Toho pak učiniti nemůže žádné zlato, žádný šmaragd neb šarlat, ale sama šlechetná mysl, kterouž ona pronáší, když sobě vážně, mírně, poctivě a stydlivě vede (Žalanský, 2009, s. 526).

Warto zwrócić uwagę, że wśród czeskich moralistów, krytykujących dbałość o ubiór interpretowaną jako przejaw świeckości i cielesności, interesujące, odmienne stanowisko zajmuje Lukáš Martinovský. Autor w dziele *Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti* opisuje różne cnoty panieńskie. Jedną z nich jest „czystość, ochrona i troska o ciało”, która ma się przejawiać we właściwym przyozdabianiu wyglądu zewnętrznego. Martinovský jest świadomy „nieortodoksyjności” swoich poglądów, dlatego broni ich, posilując się słowami z Biblii. Jak zauważyła Jana Ratajová, są to po części te same cytaty, których inni moralisci używają jako argumentów dla odrzucenia zamiłowania do strojów (Ratajová, 2008, s. 564). Martinovský pisał:

má se v tom toto pravidlo zachovati, ozdobovati, šperkovati, korunovati, umejvati se, čistotně se míti není žádný hřích, ale zevnitřní ctnost, kterouž Bůh v Slově svém poctivě připomíná. Nebo o nich takový rozkaz máme, jak Eklezjastes Šalomonův v IX. kap. dí: „Buďtež šaty tvé vždycky bílé a olej z hlavy tvé nescházejž”. Říma. XIII.: „Starejte se o tělo”. V I. k Tim. kap. II.: „Chci, aby ženy v ozdobném rouše a s studem se ozdobovaly” (Martinovský, 2008, s. 84–85).

Problematyka stroju w czeskim piśmiennictwie parenetycznym XVI i XVII wieku była rozpatrywana w kontekście aksjologii chrześcijańskiej. Duchowni i moralisci świeccy potępiali nadmierne zainteresowanie ówczesnego społeczeństwa modą, która przejawiała się przesadną dbałością o wygląd zewnętrzny. Autorzy przekonywali, że dowodzi to grzechu pychy prowadzącego do wielu innych nieprawości. Jednocześnie wyrażali zaniepokojenie w związku z zacieraniem się różnic w ubiorach między poszczególnymi stanami. Opowiadali się za akcentowaniem strojem przynależności klasowej i zawodowej zgodnie z obowiązującą hierarchią społeczną i panującymi obyczajami. Wiele miejsca moralisci poświęcali powszechnemu wówczas naśladowaniu strojów cudzoziemskich. Uważali, że przyjmowanie obcych mód jest sprzeczne z tradycją wspólnotową, może prowadzić do wynarodowienia, a nawet unicestwienia języka czeskiego. Nakłaniali zatem rodaków, by wzorem innych krajów pielęgnowali własną kulturę poprzez zakładanie ubiorów czeskich. Szczególnie słowa krytyki kierowano pod adresem niewiast. Moralisci twierdzili, że kobiety wystrojone łatwiej wzbudzają pożądanie u mężczyzn, wywołują u nich skłonność do grzechu, a tym samym powodują zgnębienie ich dusz.

Pobłażliwość wykazywano tylko względem mężatek, ponieważ za jedyny dopuszczalny powód strojenia się autorzy uznawali chęć podobania się mężowi. Poza tym przekonywali, że skromny ubiór, wstydlivość i przymioty charakteru decydują o pięknie kobiety, zaś przesadnie ozdobione stroje świadczą wyłącznie o jej próżności. Tylko jeden z autorów zachęcał czytelniczki do przyozdabiania swego ciała. W analizowanych utworach powtarzały się refleksje o przemijaniu i ulotności rzeczy doczesnych. Wszystkie omawiane teksty to wypowiedzi perswazyjne, pouczające, formułujące ówczesne normy postępowania. Autorzy opierali się na obserwacji i doświadczeniu życiowym, budując na tej podstawie swoją krytykę i zalecenia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Adam z Vinoře (1589). *O potupení světských marností knihy tři: všem Boha bojącím lidem, duchovním i světským, velmi užitečné, nyní v nově z řeči latinské v českou přeložené*. Praha: Burián Valda.
- Císařová-Kolářová, A. i Čapek, J.B. (red.) (1940). *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného*. Praha: Kalich.
- Kocín z Kocinětu, J. (2009). *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, to jest výklad dvamecítma veršův o ctnostech dobré a šlechetné ženy, pořádkem liter abecedy hebrejské v poslední kapitole Přísloví moudrého krále Šalomouna od Ducha Svátého položených, těchto posledních zlých i rozpustilých časův všechněm, jak ženám, tak mužům, v stavu manželském pracujícím velmi užitečný a prospěšný*. W: J. Ratajová i L. Storchová (red.), *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 265–310.
- Krupěhorský, M. (1612). *Knížka o soudném dni*. Praha: Jiří Hanuš z Kronenfeldu.
- Lauterbeck, G. (1584). *Politia historica. O vrchnostech a správčích světských. Knihy patery. V nichž se obsahují mnohá užitečná naučení, jakby se království, knížectví, země, obec i města budto v času pokoje aneb války, pobožně, šlechetně, chvalitebně a užitečně řídit i spravovat mohla: sebraná z mnohých starých i nových, řeckých, latinských, českých i německých historií a spisův moudrých lidí o správě světské. Nyní pak v nově ku poctivosti všech dobrých, ctných a šlechetných vrchností, správčův, soudcův, panův a úředníkův zemských i městských, slavného a dalece rozmnoženého národu slovanského, z jazyku latinského a německého v český, jakž nejujavněji býti mohlo, přeložená a vůbec*

- vydaná, pilností, prací a nákladem M. Daniele Adama z Veleslavína. Praha: Daniel Adam z Veleslavína.
- Lomický, Š. (1615). *Pejcha života aneb pobožná knížka proti všelijaké nádhernosti a pejsě unítrní i zevnítrní, kteráž se nyní náramně ve všechny stavy ukořenila, nanejujš vzrostla a vystoupila a oboje pohlaví mužské i ženské sobě podmanila a opanovala. Pro uvarování ďábelské pejchy a oblíbení Kristovy pokory, mnohými důvody a pěknými příklady stvrzená, prosie sepsaná a v nově vůbec vydaná*. Praha: Jonata Bohutský z Hranic.
- Lomnický, Š. (1597). *Tanec, anebo: Traktát skrovný o tanci, bujného těl a pachotování, jak jest škodlivý, pohoršlivý i těm, kdož tancují, i kdo se dívají a k němu povolují, škodu na těle i na duši přinášejíce, z učitelů v křesťanských vybraný, důvody písma svatého stvrzený a pokuty hrozně jeho mnohými starodávnými historiemi ukázaný, a nyní k vejstraze všech tanečníků v zvlášť tohoto nepokojného, bouřlivého a všech neřestí plného času potřebně vůbec vydaný*. Praha: Jiří Černý z Černého Mostu.
- Martinovský, L. (2008). *Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti, v němž se všckni jejich ctnosti pod obyčejným kvítíčkem k věncům náležitým připodobňují a najevo vykládají [...] s předmlouvou od doktora Jana Hobermana vydané a s pilností na česko přeložené*. W: J. Ratajová i L. Storchová (red.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptirium, 11–150.
- Netholický, J. (1568). *Kázání o bídě nynějšího našeho života*. Praha: Jiří Jakubův Dačický.
- Paprocký, B. (1602). *Panna*. Praha: Jan Schumann.
- Rozmlouvání člověka stavu rytířského s pánem jeho milosti*. (1604). Praha: Daniel Sedlčanský.
- Žalanský, H.P. (2009). *Knížka o ctnosti anjelské, totiž o čistotě duše i těla, ctnosti ze všech nejkrásnější, ve všech třech stavích, panickém, manželském i vdovském, velmi potřebná, všem poctivým mládencům, pannám, manželům, manželkám, vdovcům a vdovám k spasitedlnému vynaučení sepsaná a vydaná*. W: J. Ratajová i L. Storchová (red.), *Žena není přísera, ale nejmilejší stvoření boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptirium, 491–556.
- Zámrský, M.P. (1592). *Postila evangelitská, aneb vejkladové na evangelia nedělní a sváteční, kteráž se každoročně v křestanstvu čítají, rozjímají a v shromážděních církevních lidu božímu předkládají*. Bruntál, Jezdkovice, Loděnice: Georg Baumann.
- Želetavský, J.Š. (1588). *Kniha duchovní o velikých skutcích Boha všemohoucího (...) v níž se obsahuje vysvětlení: mohou-li čarodějníci a čarodějnice sami od povětrí, kroupy, bouře, hromobití vzbuditi a uvěsti z písem svatých učitelův křesťanských i pohanských sepsaná a nyní v nově vydaná*. Praha: Jan Filoxen Jičínský.

Opracowania

- Císařová-Kolářová, A. (1942). *Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědičství*. Praha: Kalich.
- Dziechcińska, H. (1996). *Ciało, strój, gest w czasach renesansu i baroku*. Warszawa: Semper.
- Hajná, M. (2016). *Odívání šlechtické společnosti v českých zemích doby předbělohorské a španělské vlivy*. W: A. Nachtmannová i O. Klapetková (red.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*. Praha: Národní památkový ústav, 90–97.
- Koczur-Lejck, K. (2017). *O urodzie kobiety w wiekach dawnych (na materiale czeskiej literatury parenetycznej XVI i XVII stulecia)*. W: A. Archangielska i M. Hordy (red.), *Kobieta – w zwierciadle języka i kultury*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 465–477.
- Kolářová-Císařová, A. (1915). *Žena v hnutí husitském*. Praha: Sokolice.
- Lukášová, E. (2016). *Oděvy a šperky v inventáři domu Polyxeny z Házmburku zvaného U Pelikána na Starém Městě pražském sepsaném roku 1616*. W: A. Nachtmannová i O. Klapetková (red.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*. Praha: Národní památkový ústav, 83–89.
- Łukaszewicz-Chantry, M. (2014). *Kobieta jako postać literacka w łacińskiej poezji renesansu. Italia i Polska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Małunowiczówna, L. (1969). Strojenie się kobiet w ocenie starożytnych pisarzy chrześcijańskich. *Roczniki Humanistyczne XVII*, z. 3, 95–114.
- Nachtmannová, A. (2016a). *Módni oděv raného novověku jako symbol společenského postavení*. W: A. Nachtmannová i O. Klapetková (red.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*. Praha: Národní památkový ústav, 61–73.
- Nachtmannová, A. (2016b). *Úvod*. W: A. Nachtmannová i O. Klapetková (red.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*. Praha: Národní památkový ústav, 5.
- Ratajová, J. (2008). *Panna a panenství, panie a panictví v české literatuře raného novověku*. W: J. Ratajová i L. Storchová (red.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 542–591.
- Ryba, R. (2007). *Barokowe „ogony”, „muchy” i dekolty, czyli „zbytki na dnie samym piekła wymyślone”*. W: A. Borkowski, M. Pliszka i A. Zióntek (red.), *Człowiek w literaturze polskiego baroku*. Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej; Siedleckie Towarzystwo Naukowe, 233–253.
- Štěpánek, P. (2016). *K počátkům vlivů španělské módy na módu českou*. W: A. Nachtmannová i O. Klapetková (red.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*. Praha: Národní památkový ústav, 74–82.

- Štoviček, I. (red.) (2002). *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR.
- Winter, Z. (1893). *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha: F. Šimáček.
- Winter, Z. (1913). *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*. Praha: Otto.
- Zíbrt, Č. (1892). *Dějiny kroje v zemích českých. Od dob nejstarších až po války husitské*. Praha: F. Šimáček.

Klaudia Koczur-Lejk – doktor habilitowana w zakresie literaturoznawstwa, profesor Uniwersytetu Szczecińskiego, bohemistka. Pracuje w Instytucie Literatury i Nowych Mediów Uniwersytetu Szczecińskiego. Autorka m.in. monografii: *Bartłomiej Paprocki – piśmiennictwo i przekład. W stronę kontrreformacji* (2014) oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych poświęconych literaturze czeskiej i językowi czeskiemu opublikowanych w czasopismach oraz tomach zbiorowych. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół takich zagadnień jak: czeska proza parenetyczna XVI i XVII wieku, najstarsze kontakty literackie polsko-czeskie, piśmiennictwo braci czeskich, polemika religijna, historia, teoria i praktyka przekładu kulturowo nacechowanego materiału językowego na język genetycznie bliski.

